

TIJDLIJN VAN DE GESCHIEDENIS VAN CULEMBORG – versie juni 2023 – Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden

redactie Kees Molders	* = vroegste vermelding	Q1 – Q4 = 1* – 4* kwart van de desbetreffende eeuw	opmerkingen en suggesties uitsluitend zenden aan Kees Molders op het mailadres fotocode2378@outlook.com			
Lage landen, Nederland	Bestuurlijk	Land- en waterwerken		Diversen, gebouwen e.d.		Kaarten & bronnen
200 vC		Lek ontstaat als zijtak van de Rijn (de latere Kromme Rijn) [CW]		bewoning vanaf bronstijd tot in de Romeinse tijd omgeving Parijsch [CW]		
200				nederzettingen Voorkoop, Lanksmeer		
300				ontvolking door overstromingen		
406	einde Romeinse overheersing					
780	* Beusichem	Q4-Q1 ontstaan huidige lekbedding				
1000						
		Q3-Q4 ontginningen langs de Lek (slagenvorkaveling) en Linge (blokverkaveling)				
1100						
		1100 mogelijk reeds graven Bisschopsgraaf [CW]				
		1122 afdamming Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede [VN47-2012][CW]				
		Q1-Q2 aanleg eerste Lekdijk volgens tracé Goilberdingerdijk – Goilberdingerstraat – Slotstraat – Waldeck Pymontdreef – Achterweg				
	1131 * kerk, hof en slot te Beusichem	Q1-Q2 ontginning vanuit De Meer, "Lanksmeer"				
		Q1-Q2 Ontginning Prijs tot Oude Zeedijk vanuit Rietveldse Wetering			houten motte-kasteeltje in bocht De Meer [VN470-2012] [CW]	
	1129 * en 1148 Pavijen; boeren betalen tienden aan het klooster Mariënwaard [CW]	1148 * De Meer			1135 * kerk van Lanxmeer, op de plaats van huidige St. Janskerkhof [Vn41-2010][CW]	
		Q2-Q3 aanleg Lingedijk			kerkje Pavijen (Pavijse Kade)	
		Q2-Q3 wateroverlast in Pavijen				
1200						
	1210 * Goilberdingen	±1200 Graaf van Holland bezoekt klooster Mariënwaard i.v.m. wateroverlast			1200 Kapel Lanksmeer (in de latere Nieuwstad)	
		1227 * rivierdijk voor Beusichem en Redichem				
		Q2-Q3 dijk bij Zijderveld tegen wateroverlast			1240 Kerk Pavijen verlaten; Barbarakapel in Lanksmeer als parochiekerk	
	1240 -1272 Hubrecht van Beusichem	1251 doorbraak Lekdijk; leidend tot Hoolcuyl	Q3-Q4 Voorstraat-Achterstraat-structuur; rooilijnbepaling reeds?		1260 kasteeltje Kaets	
		1269 * heemraadschappen in omgeving Culemborg			1271 bouw kasteel aan de westzijde van de stad	
	1272 -1296 Hubrecht van Culemborg	1281 * Bisschopsgraaf en schutsluis Neust			1270-1280 aanvang bouw kasteel aan oostzijde van de stad; Witte toren met aansluitende vijfhoekige ringmuur	
		^ "maekten zij die stad Culenborgh" v	1285 ophoging Diefwech tot Diefdijk			
	1296 -1322 Jan I (ook Johan van Beusichem genoemd)				Q4 kapel op de plaats van de huidige Grote Barbarakerk [Vn52-2014]	
1300						
	1310 Barbarakapel los van Beusichem t.b.v. Utrecht	1305 koop van recht van afwatering via de Linge op de Merwede			Q1 instelling jaarmarkt en vrijheid van schutgeld te Neust voor marktverkeer vanuit o.a. Tiel, Bommel en Beesd	
	1318 eerste stadsrechten	1318 verlegging van dijk Goilberdingerstraat-Slotstraat- Waldeck Pymontdreef naar de huidige Lange Havendijk, tot aan Bakelbos [CW]			1310 kapel op de plaats van de huidige Grote Barbarakerk wordt eenvoudige kruiskerk; zelfstandige parochiekerk [Vn52-2014]	
	1322 -1347 Hubrecht II van Bosinchem (Hubrecht Schenk van Culenborch)				±1320 bouw Nije Huis binnen de singels, tweede residentie van de Heren van Culemborg [Vn52-2014]	
	1347 -1377 Jan II (Johan)		Q2-Q3 ommuring stad van Lankseerpoort (1318) tot Schotelhoeksehaven		1350 Nije Huis brandt af	
	1355 tolvrijheid in Holland, Zeeland en friesland	1360 omwalling en omdijking Havenkwartier volgens huidig verloop [CW]; Schotelhoeksehaven afgesneden van de Lek			1375 bouw raadhuis	
	1377 -1394 Gerard I	1385 verhoging Diefdijk [CW]			1385 kapel Lanksmeer vervangen door grotere kerk [Vn41-2010]	
	1377 en 1388 tolvrijheid in Heusden en Gelre	1385 ter hoogte van de Nieuwstad: verlegging van de Meer ±100m naar het oosten	1385 - 1394 omgrachting en omwalling Nieuwstad		1386 * Pieters Gasthuis aan de Korte Meent [Vn41-2010]	
					1386 kapel Goilberdingen [Vn41-2010]	
	1394 -1422 Hubrecht III		1396 Veer aan de Veerweg, voordien 1km stroomopwaarts		1394 St. Janskapel verbouwd tot St. Janskerk	
1400						
Filips de Goede 1419-1467	Hubrecht III zegt Leenmanschap Gelre op en zweert trouw aan de Graaf van Holland	molenbemaling, molens aan de Molenkade [CW]	1422 stadsbrand		1421 Grote Barbarakerk [Vn41-2010] [Vn52-2014]	

Lage landen, Nederland	Bestuurlijk	Land- en waterwerken	Diversen, gebouwen e.d.	Kaarten & bronnen
		1410 uitwateringssluis De Horn [CW]	1422 * oude Raadhuis en/of Lombardhuis	
	1422 -1452 Jan III (Johan)		1425 * molen bij de Kleine Lek bij de kolk	1424 -1429 bouw St.Janskerk
	1427 1434 en 1441 tolvrjheid in Utrecht, Calais en Emmerik	1430 koop van de heer van Beusichem van het recht van lozing van Redichem op de Meer. Culemborg en Besloten Redichem wateren af via Karnemelksloot en Culemborgse Vliet dus niet via De Meer! [I]	1427 Havendijk ook ommuurd, vanwege oorlog met Utrecht; Lekpoort; Havenpoort wordt een binnenpoort	1425 * klooster Mariënkroon aan de Herenstraat
	1428 Jan van Buren belegert Culemborg			1430 begin klooster Jeruzalem in de Nieuwstad [Vn41-2010]
				1445 en 1473 paardenmarkt, resp. dinsdagse weekmarkt
				1450 Drostehuis
	1452 -1481 Gerard II	1470 Haven nabij Zandpoort	1472 molen De Koornvriend (achter de Vismarkt)	
Karel de Stoute 1467-1477	1472 uitbreiding tolvrjheid van Gelre		1480 * Prijsse Poort en -brug	
Maria de Rijke 1477-1482	1473 instelling weekmarkt			
Maximiliaan (regent) 1482-1494	1481 -1504 Jasper		1492 klooster Jeruzalem in de Nieuwstad voltooid [Vn41-2010]	
1500				
Filips de Schone 1494-1506		1500 ca. verlegging restant dijk Achterweg naar huidige Beusichemsedijk; Besloten Rekum komt binnen de dijk [CW]	1511 afbraak Prijssepoort en -brug. Tot ±1866 had de Prijssestraat géén stadsuitgang!	
Maximiliaan (regent) 1506-1515	1504 -1555 Elisabeth	1518 aanleg nieuwe haven aan de Lek voor de stad	1518 vernieuwing vestingwerken	1518 vismarkt, vishal
Karel V 1515-1555			1520 kapel St. Elisabethcollege Lange Havendijk [BS21]	
			1532 Bagijnenbrand, schade aan klooster Mariënkroon	1532 St.Elisabethgasthuis en kapel aan de Havendijk
	1533 vernieuwing Handvest van de stad		1534 bouw stadhuis (Rombout Keldermans)	
	1555 keizer Karel V verheft heerlijkheid tot graafschap		1545 Grote Barbarakerk bereikt door uitbreiding zijn huidige gedaante [Vn63-2018]	
Filips II 1555-1581	1555 -1598 Floris I van Palland (vlucht naar zijn Duitse bezittingen 1572-1577)	1558 graven van Kleine Lek en 'colck'	1557 kapel toekomstig weeshuis [Vn41-2010]	
		1558 De Meer en Bisschopsgraaf geschikt gemaakt voor scheepvaart; aanleg grote schutsluis Neust in Bisschopsgraaf; stroomrichting omgekeerd naar zuiden [CW]	1560 opening Weeshuis	1570 Sgrooten
	1572 -1574 Culemborg bezet door 600 Spaanse troepen [V239]	1570 watervloed [K215, V236] 1571 idem doorbraak Diefdijk, Wiel van Bassa [BS198][CW] 1573 idem	1570 stadsbrand [V236]	1566 Beeldenstorm; St.Annakapel en kapel Gollberdingen vernield
Unie van Utrecht 1579 (geboorteakte van de Nederlandse Staat)	1579 Culemborg niet in de Unie van Utrecht		Q3-Q4 dreef in het verlengde van de Slotstraat	Q1-Q4 weverijen en edelsmeden, vier jaarmarkten en wekelijks een vrijmarkt
Willem de Zwijger 1581-1584 Maurits 1585-1625	1598 -1638 Floris II			1574 Deys
1600				
		Lek druk bevaren route; trekpad langs de Lek		1620 Schutterij aan de Nieuwe Hof (Doelen)
		1609 aanleg ronde haven in kuil en verbinding met Kleine Lek	Q1 theetuin tegenover het slot	1624 O.K. schuilkerk Barbara en Antonius achter de Varkensmarkt [Vn63-2018]
		1620 Graaf verhindert aanleg scheepvaartroute naar het Zuiden		1628 R.K. schuilkerk (Statie) aan de Papenhoek; paters Jezuiten [Vn63-2018]
				1634 laatste zuster van Mariënkroon overlijdt
Frederik Hendrik 1625-1647	1639 -1645 Philip Theodoor Von Waldeck		Q2 aanleg van dreven en inrichting van de Volenkampen	1642 Nieuwe Hof, Herenstraat/Everwijnstraat
			1640 aanleg Rondeel	1649 Blaeu
	1645 -1664 Hendrik Wolraad	1649 kleine Lek aan oostzijde afgedamd, ontstaan van een 'Veerdam'		1654 grote brand Barbarakerk, spits verwoest [Vn41-2010]
		1651 watervloed [BS198]		
Stadhouder Willem II 1647-1650 Stadhouderloos tijdperk 1650-1672 Rampjaar 1672; Lodewijk XIV Stadhouder Willem III 1672-1701	1664 -1692 Georg Frederik		1672 stad zwaar beschadigd	1672 Oostkasteel door de Fransen verwoest; Achterstraat wordt Herenstraat; klooster Mariënkroon wordt vierde residentie [Vn41-2010]
	1692 -1714 Louise	1694 scheepvaartroute naar het Zuiden alsnog in gebruik		1676 vanwege verwoesting kasteel wordt Pietersgasthuiskapel in gebruik genomen als Lutherse kerk [Vn41-2010]
1700				
Tweede Stadhouderloos Tijdperk 1702-1747		1700 lozen op de Lek vanuit Oude Vliet via uitwateringssluis Het Spoel, i.v.m. lage Lekstand; na graven Pannerdensch Kanaal (1707) toch weer lozen op de Linge [BS201][CW]		1718 en 1719 stadspompen op de Markt

Lage landen, Nederland	Bestuurlijk	Land- en waterwerken	Diversen, gebouwen e.d.	Kaarten & bronnen
	1714 -1720 Ernst Frederik Von Saxon-Hildburghausen	1726 watervloed [CW]	1725 korenmolen verplaatst van haven naar noordoosthoek van de wal Havenkwartier	1715 Verstraelen (herzien, koperplaat in Weeshuismuseum)
	1720 verkoop Graafschap aan Nijmeegs kwartier van Graafschap Gelre		1733 ruïne kasteel afgebroken, behalve de Witte Toren	
	1721 beheer van grafelijke domeinen opgedragen aan magistraat van Culemborg	1735 havenwand vernieuwd		
		1741 watervloed [BS198][CW]		Jacob Perrenot (1694-1767; vanaf 1739 in Culemborg)
stadhouder Willem IV 1747-1751	1748 Overdracht van Graafschap aan Willem IV, Prins van Oranje			
	1749 Vanaf 1747 functioneerde een gezamenlijk college van raden en magistraat (van de stad Culemborg). Hierin werden zaken die zowel de stad als het graafschap aangingen besproken.			1749 Marlet de Roussy
stadhouder Willem V 1751-1795			1752 sloop (bovenbouw) Havenpoort [NM]	1753 Historische Beschrijvinge Voet van Oudheusden
		1760 overeenkomst met polder Beusichem dat Culemborg en Besloten Redichem afwateren op De Meer [I]	1759 geweren- en messenfabriek naast en tegenover kasteelterrein, tot verplaatsing naar Luik in 1812	1761 Graafschappenkaart Perrenot
		1769 watervloed [BS198]	1759 ca. steenfabriek	stadsplattegronden Perrenot
	1770 grafelijke gronden in beheer bij Domeinraad	1772 wekelijkse veerdienst Culemborg- Amsterdam [BS47]	Q3 aanleg Speelhuis en tuin	
		1773 verbeterde zandweg tussen Culemborg en Tiel, met verbinding naar Nijmegen en Amsterdam	1779 aanleg oude Plantage	1761 sloop Calvermanstoren
		1780 vergroten haven langs Veerdam	1785 aanleg Plantage	Q4 sloop Witte Toren
	1787 19 september: Culemborg bezet door Pruisische troepen	1781 watervloed [BS198]		1787 Visafslag
		1794 Batterij aan Het Spoel; coupure in Lekdijk ter inundatie [BS203]		
Bataafse Republiek 1795-1806	1795 12 januari: bezet door Franse troepen			
	1795 2 juni grafelijke waardigheid van Culemborg vervallen verklaard door het nieuwe bestuurscollege de Landelijke Vergadering 's Lands van Culemborg.			
	1798 22 januari Culemborg opgenomen in het Departement van de Rijn.	1798 Batterij aan het Spoel ontmanteld		
1800				
Lodewijk Napoleon 1806-1810		1809 watervloed [BS199]		1809 Beltjes (Voor- en achterboezem geweerfabriek)
	1801 het vroeger afzonderlijk graafschap Culemborg ingedeeld bij Departement Gelderland			
	1806 Culemborg ingedeeld bij Departement Maasland			
	1809 4265 inwoners [Vn63-2018]			
Nederland ingelijfd bij het Eerste Fransche Keizerrijk 1810-1813	1810 Culemborg ingedeeld bij Departement der Monden van de Maas		1812 Geweerfabriek wordt naar Luik verplaatst	Kraijenhoff
Willem I 1813-1840	1813 Stad Culemborg, Hoofdschoutambt Culemborg (tevens omvattend de schoutambten Beesd, Beusichem, Buuren, Buurmalsen)	1815 inundatiesluis Het Spoel, onderdeel van Nieuwe Hollandse Waterlinie [BS203]	1817 R.K. 'Waterstaatskerkje', gesloopt in 1885	
			1821 à 1826 Janskerk afgebroken [Vn41-2010]	
1815: Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (met België) 1830 afscheiding België	1825 naamswijziging: Hoofdschoutambt wordt District en Schoutambt wordt Gemeente	1825 watervloed [BS201]	1830 opkomst stoeleindustrie	Kadasterkaarten 1826
			1836 Oud Katholieke Kerk Varkensmarkt, herbouwd op de plaats van de schuilkerk	
			1839 herbouw Lutherse Kerk, tot huidige gedaante [Vn36-2018]	
Willem II 1840-1849		1842 -1847 bouw Fort Everdingen; onderdeel Nieuwe Hollandse Waterlinie	1841 klein seminarie (uitbreidingen in 1856 en 1899)	Topografische en Militaire Kaart
	1848 Grondwet (parlementaire democratie: ministeriële verantwoordelijkheid)		1847 Stadsarmenschool (latere Fransche School) [Vn36-2007]	
Willem III 1849-1890	1851 Gemeentewet: gemeenteraad, burgemeester en wethouders, burgemeester	1855 laatste watervloed [BS201] Rijkswaterstaat brengt verbeteringen aan (kribben, baggeren) [CW]	1850 uitbreiding plantage door Zocher	1859 glasfabriek (jeneverstokerij 1838)
		1855 gasfabriek, gasverlichting; rijkstelegraafkantoor	1857 seminarie, als zodanig in gebruik tot 1935 [Vn63-2018]	
		1859 machinale bemaling doet zijn intrede [CW]		
		1863 -1868 bouw spoorlijn Utrecht-Waardenburg [Vn56-2015]	1868 Synagoge Janskerkhof, als zodanig in gebruik tot 1947	

Lage landen, Nederland	Bestuurlijk	Land- en waterwerken	Diversen, gebouwen e.d.	Kaarten & bronnen
1859	31 december: 5413 inwoners [KP]	1868 spoorweg, station en spoorbrug	1866 ± Prijssedam: Prijssestraat krijgt stadsuitgang	Q3 sloop van diverse poorten: Zandpoort 1856, Lekpoort 1857, Goilberdingerpoort 1868, Slotpoort 1868
1864	31 december: 6016 inwoners [KP]	1871 Nieuwstad kan nog steeds afwateren via duiker [KR]	1868 arbeiderswoningen Nieuwstad	1870 stadsbegraafplaats St.Janskerkhof gesloten
				1880 sigarenindustrie
			1888 Westersingel	1886 R.K. Barbarakerk aan de markt
Emma (regentes) 1890-1898			1892 bouw buiten singels: Voorburg	1888 J.D.J.Kalkhoven
1900			1896 -1909 Triowijk	-1982 R.K.Barbara Ziekenhuis Elisabethdreef (vernieuwd 1933; functie beëindigd 1982)
Wilhelmina 1898-1948	1900 ongeveer 8000 inwoners	1906 -1918 tramlijn Tiel-Buren-Culemborg		
		1911 Watertoren; aanleg waterleiding	1903 Kerk In 't Veld (Bradaal)	
		1920 elektrisch licht	1906 -1959 Algemeen Ziekenhuis Hockesingel	
		1938 Rijksweg A2	1919 Leliestraatcomplex; Zonnebloemstraat	
			1920 -1940 Bloemenbuurt; Achter 't Zand	
			1920 -1940 Hamkavoet	
	1940 -1945 Duitse bezetting	1939 inundatie	1917 Molen De Koornvriend brandt af; romp blijft over	
Juliana 1949-1980			1918 Imprimatur [CW] sloop 1965	
			1948 -1959 Achter de Poort	
		1952 Amsterdam-Rijnkanaal	1952 Weeshuis gesloten	
			1950 vanaf: Industrieren	
			1953 woningbouwvereniging dr.Poels	1965 Moluks kerkje Ter Weijdelaan [Vn63-2018]
	10.000 inwoners	1961 kanalisatie Lek door bouw stuwen Hagestein 1961, Amerongen 1967 en Driel 1972	1962 grenswijziging Beusichem i.v.m. Terweijde [CW]	1959 Beatrix Ziekenhuis Prins Bernhardstraat
			1962 -1975 Ter Weijde	
		1970 provinciale weg N320	1972 -1980 Voorkoop	1962 resten kapel Elisabethgasthuis afgebrand
	1978 Beschermd Stadsgezicht	1977 inundatiesluis Het Spoel gesloopt	1974 -1986 De Hond	1968 doorbraak stadsmuur 't Jach – het Hof
Beatrix 1980-2013		1982 september: vervanging spoorbrug	1987 -1994 Landzicht	1973 Ger.kerk Open Hof Beethovenlaan [Vn63-2018]
			1988 -1991 Molenzicht; Dijkzicht	1976 grote brand verwoest Klein Seminarie [Vn63-2018]
		1995 hoogwater; evacuatie	1995 -2000 Hoge Prijs	1980 school Leilinden – 2012
		dijkverzwaring	1999 -2006 EVA-Lanxmeer	1995 Filadelfakerk Rietveldseweg [Vn63-2018]
2000				
Willem-Alexander 2013 –			2000 -2005 Parijsch Noord	2007 Chr.Ger.kerk De Ark, Prijssseweg [Vn63-2018]
			2004 -2014 Parijsch Centrum	
			2012 -2013 't Buitenhof (Westerkwartier)	2011 Imam Azam Cami moskee Rietveldseweg [Vn63-2018]
			2015 -2018 Parijsch Zuid	
	2021 juli: 29.302 inwoners [CBS]		2019 Sprokkelenburg	

OVER DEZE TIJDLIJN
Deze tijdlijn gaat over de fysieke veranderingen in Culemborg – met de context waarin die plaatsvonden. Hij moet overzicht bieden en verbanden duidelijk maken. De breedte is beperkt zodat hij op enkele A4tjes kan worden afgedrukt.

Ere wie ere toekomt: de basis van deze tijdlijn is de tijdlijn van P.Bos en J.van Liere in De ontwikkeling van een stadspatting, Ekstern 7, OD205, november 1980; gewijzigd en sterk uitgebreid.

Suggesties voor verbetering en aanvulling graag met exacte bronvermelding zenden aan Kees Molders op mailadres fotocod2378@outlook.com

BRONNEN
Dit zijn niet zozeer primaire bronnen, maar documenten waarin je kunt verder lezen. Bronvermeldingen staan in de tijdlijn tussen [vierkante haken]. De bronvermelding is nog verre van compleet.

[BS] Beltjes en Schipper, Beeld van een Stad, 1988

[V] Voet van Oudheusden, Historische beschrijvinge, 1753. V+paginanummer

[Vn] Voetnoot – volgnummer – jaartal

[NM] De Nie en Molders, nog te publiceren

[K] Kalkhoven, 1888. K+paginanummer

[CBS] Centraal Bureau voor Statistiek

[VT] van Voorburg tot Triowijk, diverse auteurs, 1985

[KP] Kaarten der Provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden. Eenige statistieke opgaven betreffende Gelderland, P.H.Witkamp Gelderlandinbeeld.nl

[KR] kaart 39-Rhenen (1871, daarom geen VvO-nummer)

[NA] Nat.Archief 1.08.11-3025 Beschrijving Culemborg en Buren door Abraham Perrenot (1760)

[CW] Cultuurhistorische Waardenkaart gemeente Culemborg 2012

[I] Inleiding van 0321 Het Archief van het Bestuur van het Gemene land van Culemborg 1544-1838, RAR

De jaartallen van de na-oorlogse stadsuitbreidingen zijn geschat op basis van de leeftijd van gebouwen. Het gaat om de hoofd-bouwmassa: 'wanneer is deze buurt gebouwd?'

AANWIJZING:
– vermeldingen staan in de juiste volgorde, maar niet iedere vermelding of jaar heeft een eigen regel gekregen. Daardoor kunnen verschillende jaartallen op één regel staan.
– de jaartallen staan vóór de vermelding waar ze bij horen, niet er na!
als vóór een vermelding geen jaartal staat betekent dat: omstreeks, of in deze periode, of zelfs nader uitzoeken ;-)

WENSENLIJST
treffende formulering, jaartallen en bronnen bij de onderstaande onderwerpen.

er kunnen nog tegenstrijdigheden in de vermeldingen voorkomen !

Rijksstraatweg naar Geldermalsen omstreeks 1850?

speelhuis en Rondeel

stadspompen Zandstraat, Varkensmarkt en Scherpe Hoek

juli 1882 Vereeniging het Culemborgssche Badhuis [VT64]

Tonnenstelsel > aanleg riolering

aardgas > sluiting gasfabriek

1770 ging het beheer van de grafelijke gronden niet samen met de overdracht van het graafschap aan Willem IV in 1748?